

Fraaie groen- en waterstructuren zijn waardevolle elementen in de functionalistische wijken uit de vroege periode. Van boven met de klok mee: Den Haag-Morgenstond, Dordrecht-Crabbehoef en Arnhem-Presikhaaf.

Vroeg-naoorlogse woonwijken hebben in Nederland een slechte naam. Van de lijst met 40 krachtwijken zijn er maar liefst 28 geheel of gedeeltelijk van na WOII. In stedenbouwkundig opzicht zijn ze evenwel bijzonder. Soms biedt de stedenbouwkundige opzet zelfs potenties.

Naoorlogse krachtwijken

Stedenbouwkundige kwaliteit als kracht

Naoorlogse wijken staan in stedenbouwkundige kringen bekend als 'modernistisch' of 'functionalistisch'. Zij zijn de massale uitdrukking van het opkomend idealisme van de jaren twintig en dertig, toen sociaaldemocratische stadsbestuurders en architecten de arbeidersklasse een ruime, gezonde en groene woonomgeving wilden geven. De term 'naoorlogs' is dus feitelijk onjuist – de eerste functionalistische wijken in Nederland dateren al van de jaren dertig. Maar de grote functionalistische bouwstromen vielen vooral in de wederopbouwperiode van na 1945. Wat zijn de belangrijkste kenmerken van de stedenbouw – en daarmee ook van de krachtwijken – uit de functionalistische periode?

Ten eerste is er de grote nadruk op collectiviteit, in de vorm van middelhoge woongebouwen (drie à vier verdiepingen) en hoogbouw, en grote oppervlakten collectieve groenvoorziening met een hiërarchisch stelsel van

blok-, buurt-, wijk- en stadsdeelgroen.

Een tweede kenmerk is het open bouwblok. Vanaf de jaren dertig zien we stedenbouwers experimenteren met steeds opener blokvormen. Deze trend vindt zijn hoogtepunt (en einde) in de (vaak hoge) woongebouwen die los van verkeerssystemen geheel vrij in het groen staan, zoals in de Bijlmer.

Een derde element is de herhaling van stedenbouwkundige patronen: woningrijen worden herhaald en samengevoegd tot hoven en stampels.

Ten slotte, zeer belangrijk, kennen de wijken een strikte scheiding van functies. De scheiding van wonen, werken, verkeer en recreëren was het ware geloofsartikel van de functionalisten. In het vroege functionalisme werd nog wel eens een rij winkels onderin een woongebouw aangebracht, later werden winkels en andere voorzieningen naar afzonderlijke centra uitgeplaatst.

Zelfs zonder al te diepgaande beschouwing van beeld- en kaartmateriaal mag duidelijk zijn dat deze kenmerken van de functionalistische wijk een recept voor eentonigheid vormen. Ondanks de goede bedoelingen van de ontwerpers zorgen veelvuldige herhaling van dezelfde elementen, een ver doorgevoerde collectiviteit en het ontbreken van functiemenging voor een voorspelbare omgeving waarin elke visuele verrassing ontbreekt.

Toch zijn de naoorlogse wijken daarmee nog niet 'mislukt'. Daarvoor zijn er te veel

FOTO'S: PLANBUREAU VOOR DE LEEFOMGEVING

kwaliteiten in deze wijken aanwezig. Het probleem is alleen dat die kwaliteiten moeilijk herkenbaar zijn, of door de matige staat van beheer en onderhoud niet echt gewaardeerd worden. Daar komt bij: willen we iets van het functionalistisch erfgoed behouden, dan moeten we er snel bij zijn. De wijken gaan massaal op de schop. Na jaren van bewondering door binnen- en buitenlandse vakgenoten

en bestuurders zijn de naoorlogse wijken uit de gratie geraakt. Daarmee wordt onze vraagstelling actueel. Wat is er in de naoorlogse wijken nog aan kwaliteiten te vinden?

Kwaliteiten

Allereerst kennen de functionalistische wijken, in het bijzonder die uit de vroegere periode (ruwweg 1945-1960) prachtige groen- en

waterstructuren. Helemaal in de geest van hun tijd kregen de grotere nieuwbouwwijken van na de oorlog royale parkgebieden, soms ondersteund door complete grachtenstelsels (bijvoorbeeld in de Westelijke Tuinsteden van Amsterdam). De bomen zijn inmiddels zo'n zestig jaar oud en tot volle wasdom gekomen. Deze structuren vormen de belangrijkste, maar meestal ook minst bekende kwaliteit

van dit soort wijken. Buiten Amsterdam zijn Moerwijk (Den Haag) en Presikhaaf (Arnhem) opvallende voorbeelden.

In de laat-functionalistische wijken (vanaf 1960) neemt de oppervlakte openbaar groen steeds meer toe, tot de Bijlmer het ultieme groene paradijs wordt: een doorlopend parklandschap dat af en toe wordt onderbroken door een hoog woongebouw. Helaas liggen veel hectaren langs doorgaande wegen, op moeilijk te bereiken plekken of in sociaal onveilige situaties.

In de 'oudere' nieuwbouw, grofweg uit het begin van de jaren vijftig, komen fraaie composities van woongebouwen voor. Hier is de maatvoering nog redelijk bescheiden in vergelijking met het laat-functionalisme. Twee voorbeelden zijn het Haagse Moerwijk en Sloterveer in Amsterdam. In die laatste wijk wordt trouwens een deel bewaard als eerbetoon aan de ontwerper, onder de (werk)naam 'Van Eesteren-museum'.

Een andere, nauwelijks gewaardeerde kwaliteit is te vinden in het massale gebruik van hoven als drager van het wijkontwerp. In veel gevallen is niet het ontwerp zwak maar de veelvuldige herhaling ervan. In de Amster-

Zorgvuldig herinrichten van parkgebieden, waterpartijen, binnenhoven en bebouwingsclusters kan de gebruikswaarde verhogen, al is herstel is niet overal mogelijk. Enkele voorbeelden, van boven met de klok mee: dode plinten in Leeuwarden-Heechterp-Schieringen; verwilderd groen in Deventer-Rivierenwijk, en Alkmaar-Overdie, waar deze waterpartij verloren en weinig uitnodigend achter een flatgebouw ligt.

damse wijken Nieuwendam Noord en Geuzenveld overheerst de eentonigheid, maar in wijken als Dordrecht-Crabbehof (waar de hoven verspreid door de wijk liggen) en Arnhem-Presikhaaf (waar slechts één groot hof is) zie je dat de functionalistische hoven een verrijking kunnen zijn.

Een aantal naoorlogse krachtwijken ligt aan de rand van de stad. Maastricht-Noord-oost, Meezenbroek (Heerlen) en Hatert (Nijmegen) grenzen direct aan het landelijk gebied, wat de wijken een grote meerwaarde geeft. De bewoners hebben uitzicht op de open ruimte, en hebben ook de mogelijkheid er direct gebruik van te maken.

Beschermen en verbeteren

Wat moeten we doen met het stedenbouwkundig erfgoed in de naoorlogse krachtwijken? Allereerst: de weinige historische elementen die in sommige nieuwbouwwijken voorkomen bewaren. Erkende monumenten, resterende vooroorlogse panden en gevelwanden, oude wegen en waterlopen mogen niet verder worden aangetast omdat ze belangrijk bijdragen aan de identiteit van de wijk. Ze leggen een verband tussen oud en nieuw, en doorbreken daarmee de eentonigheid van een in één keer ontworpen en gebouwde wijk. Hetzelfde geldt voor de enkele monumentale gebouwen die op de lijst van de '100 van Plasterk' staan (waarvan er slechts elf in de naoorlogse krachtwijken liggen).

Verder moeten we nagaan welke waarden er in de wijkontwerpen zelf te vinden zijn, en welke daarvan de moeite waard zijn om opgeknapt en/of beschermd te worden. We geven de volgende suggesties.

- Maak beter gebruik van de rijke groen- en waterstructuur. Richt bestaande en nieuwe bebouwing beter op het groen (en het water) dan nu vaak het geval is. Zo hebben sommige galerijflats (bijvoorbeeld Alkmaar Overdie) blinde muren naar een

gracht. In de laatfunctionalistische wijken (vanaf 1960) hebben grote oppervlakten groen vaak nauwelijks een gebruikswaarde. Daar zou selectief bouwen in het groen (liefst zowel woningen als voorzieningen) meer levendigheid en veiligheid in de wijk kunnen brengen.

- Verbeter de openbare ruimten in de directe woonomgeving. Veel hoven en plantsoenen zijn vrijwel identiek ingericht. Dat komt de herkenbaarheid niet ten goede. Bovendien is de openbare ruimte in sommige wijken sterk verwaarloosd, wat gevoelens van sociale onveiligheid verhoogt. Wijkverbetering moet zich niet alleen richten op een opknappbeurt van de woongebouwen, maar ook op herinrichting van de woonomgeving.
- Ga de functiescheiding tegen. In de naoorlogse wijken, vooral die van na 1955, zijn winkels, werkgelegenheid en voorzieningen uit de directe woonomgeving verdwenen. Tegelijkertijd zijn de onderste lagen van woongebouwen standaard uitgevoerd als dichte plinten, waarin alleen collectieve ingangen en fietsenbergingen te vinden zijn. Bij herontwikkeling zouden woningen en kleine voorzieningen als kantoren en bedrijfsjes 'ingebouwd' kunnen worden. Dit kan de levendigheid van het straatbeeld en de sociale veiligheid ten goede komen.
- Wijs bijzondere stedenbouwkundige ensembles aan als 'beschermde stadsgezichten' van de functionalistische periode. Hier geldt bij uitstek dat clusters en andere stedenbouwkundige ensembles meer zeggen over de opvattingen over stadsontwikkeling dan de afzonderlijke gebouwen.

Kleine stappen

Stedenbouwers moeten niet de illusie hebben dat hun ingrepen de sociaaleconomische achterstanden van de naoorlogse krachtwijken kunnen doen verdwijnen. In het verleden hebben goedbedoelde (en fel verdedigde) opvattingen tot weinig geliefde wijken geleid. Toch kunnen sommige oplossingen wellicht een bijdrage leveren aan een beter woonmilieu in de wijken. Zorgvuldig herinrichten van parkgebieden, binnenhoven en bebouwingsclusters kan de gebruikswaarde verhogen en het gevoel van veiligheid vergroten. Plaatselijk verdichten langs en in de soms

FOTO'S: PLANBUREAU VOOR DE LEEFOMGEVING

wel erg royale groenstructuren levert extra woningen op die vanwege hun ligging nog een meeropbrengst kunnen hebben. Een veiliger woonomgeving door herinrichting van de directe woonomgeving en door invulling van blinde onderkanten levert gewildere woningen en verhuurbare commerciële ruimten op. Het zijn relatief kleine stappen tegen de achtergrond van de enorme opgave die de

naoorlogse krachtwijken stellen, maar het kunnen interessante mogelijkheden zijn om het imago van de wijken te verbeteren.

Overigens mag de slechte naam die de functionalistische wijken in onze tijd hebben gekregen wel eens wat gerelativeerd worden. Wie de wijkplattegronden van wederopbouw-wijken uit verschillende steden vergelijkt, ziet dat de succesvolle wijken – toegegeven, dat

zijn er weinig – precies dezelfde stedenbouwkundige opzet hebben als minder geliefde uit dezelfde periode, die op de lijst van Vogelaar zijn beland. Mariahoeve in Den Haag is zo'n voorbeeld van een algemeen als 'geslaagd' beschouwde naoorlogse wijk. Het mooiste voorbeeld is wellicht het Amsterdamse Buitenveldert, dat een bijna sjiek imago heeft, in scherpe tegenstelling tot de Westelijke

Tuinstiteden in dezelfde stad, die door dezelfde ontwerpers in soms bijna identieke patronen zijn ontworpen. Waarschijnlijk maken de ligging (tegen het gewaardeerde Amsterdam-Zuid), de nabijheid van hoogwaardige voorzieningen (een universiteit, de kantoren van de Zuidas, hotels, de RAI) en socio-economische factoren hier het verschil. Het laat zien dat functionalistische wijken niet bij voorbaat kansloos zijn.

Tot slot, het zou geen kwaad kunnen als het rijk naast de honderd jonge monumenten ook zo'n vijf tot tien stedenbouwkundig waardevolle ensembles zou aanwijzen als beschermd stadsgezicht. Ook de functionaristische wijken van na de oorlog verdienen aandacht voor hun potenties als 20ste-eeuws erfgoed. •

Bron

- Lörzing, H., A. Harbers & S. Schluchter 2008. *Krachtwijken met karakter*. Planbureau voor de Leefomgeving/NAi Uitgevers, Den Haag/Rotterdam.